

La *Guía del turista* d'Artur Pérez-Cabrero

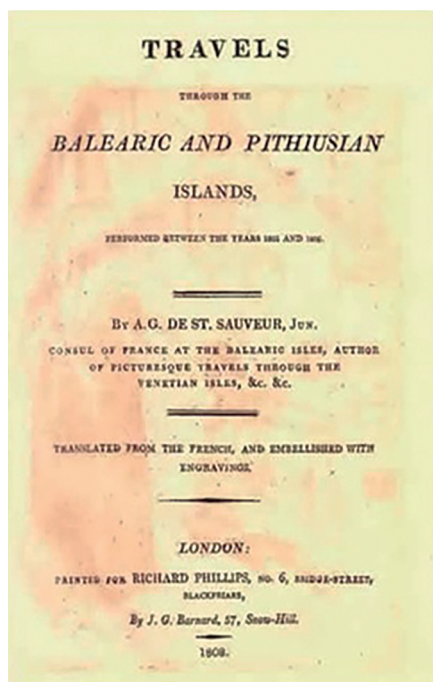
Valorar la pròpia essència pensant en els visitants (I)

per Laura Serra Suñer

Quan Artur Pérez-Cabrero va publicar, el 1909, la primera guia turística de les Pitiüses va contribuir a fer avançar aquest arxipèlag en dos sentits: en primer lloc, en la forma de vida, perquè n'iniciava la labor de divulgació com a destí dels primers turistes; en segon lloc, contribuïa a donar a conèixer el parlar propi incorporant un petit diccionari eivissenc-castellà. Què degué moure l'autor a elaborar aquella obra pionera? Podia tenir-hi a veure la visió en part deteriorada de les illes, estesa a l'exterior pels viatgers que les havien visitat amb anterioritat. A partir de la consulta de les seues obres publicades podem definir el més important de la impressió transmesa. Davant d'aquesta herència immaterial i considerant el moviment en pro de la recepció de visitants emergent en altres parts del continent, Pérez-Cabrero va captar la idoneïtat del moment per fer públiques les informacions útils als forasters i tot allò millor que les Pitiüses els podien oferir. A més a més, el vocabulari eivissenc inclòs a *Ibiza. Guía del Turista* no només acomplia una funció pràctica de cara a la comunicació entre nous i nadius, sinó que ajudava a omplir un buit en l'àmbit dels estudis de la varietat autòctona del català.

Alguns clixés en circulació

Anteriorment a la publicació de Pérez-Cabrero existien una sèrie d'obres, textuais i combinacions de text i imatges, que donaven notícia a les persones foranes d'un illes Pitiüses majoritàriament desconegudes. Els autors hi feren estada

El llibre d'André Grasset de Saint-Sauveur, que inclou una descripció de les Pitiüses, va ser traduït a l'anglès l'any següent a la seua publicació (Open Library).

amb finalitats diverses que determinaren la naturalesa de les obres. Un precedent rellevant que, a més, incidiria directament en el posterior desenvolupament de la vida local són les *Descripciones de las islas Pitiusas y Baleares* (1787), de José de Vargas Ponce. Aquest polític gadità, marí, historiador naval i geògraf per vocació, les va escriure mogut pel propòsit de fer una geografia de l'arxipèlag balear i, pel que fa referència a les Pitiüses, va aprofitar la seua estada a Eivissa en missió cartogràfica el 1783; tanmateix el contingut de l'obra va tenir conseqüències en els àmbits polític i, a través també de l'autor

francès André Grasset de Saint-Sauveur, de la literatura de viatges. En la seua exposició incloïa una visió crítica del mode precari de subsistència de l'illa, i hi feia propostes de millora; presentava una illa endarrerida i despoblada, però fèrtil, i afirmava que l'origen de la seua pobresa provenia "de la incuria de sus habitantes, y de su despego de la agricultura, industria y comercio"; també esmentava els notables dots dels marins eivissencs per combatre els atacs de naus pirates (Vargas 1787: 9-10). *L'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera* fa avinent que el primer bisbe de la diòcesi pitiüsa, Manuel Abad i Lasierra, va repetir la descripció i les propostes de Vargas Ponce en redactar l'informe de juliol de 1785, la *Breve noticia del estado natural, civil, militar y político que hoy tienen las islas de Ibiza y Formentera, y sus adyacentes, dada por el Obispo de Ibiza*, en resposta a la petició d'informació sobre l'estat de les dues illes per part del *Consejo de Castilla*. En novembre del mateix any, la instrucció del rei al governador d'Eivissa aprovant la creació de la comissió de govern demanada –la Junta d'autoritats– reproduïa la mateixa imatge, ja que s'hi parlava de "la utilitat que es pot treure d'un país tan fèrtil i amè" (Villangómez 1972: 13). Així, l'informe elaborat per Abad i Lasierra donaria origen, per mitjà de la dita Junta, al *Pla de Millores* implementat a les illes a partir de l'aprovació per la Cort de Carles IV, el 1789.

Dues dècades més tard, el cònsol francès a Palma en l'època del dirigent Napoleó Bonaparte, el quebe-

quès André Grasset de Saint-Sauveur, va escriure *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses* (1807), que era el producte de la seua estada a les illes els anys 1801 a 1805. Al preàmbul fa notar la falta d'obres sobre les Pitiüses, diu que la seua història està com "fusa" en tot allò que s'ha escrit sobre les Balears, que no ha trobat cap obra sobre les cinc illes que reuneixi més nocions relatives al seu estat present que la de Vargas Ponce, després afegeix que el seu *Voyage* és "el conjunt de tots els documents que ha pogut aconseguir sobre les illes" (Grasset 1807: XIII, XV) i gairebé reproduirà la descripció de les illes Pitiüses de Vargas Ponce en el seu llibre.¹ Entre altres informacions, centra la seua descripció en els accidents geogràfics de la costa i les característiques topogràfiques. Del port, en diu, traduint Vargas Ponce, que és gros, còmode i resguardat per tots els costats, tot i que faria falta netejar el fons i se'n podria fer un dels millors del Mediterrani (*Ibid.* 381 [sic, per 281]).

Aquesta descripció es podia entendre com un informe militar; tanmateix l'atenció que prestava a les tradicions i la identitat en descriure l'idioma, els costums, els vestits, així com les traduccions que se'n varen fer a l'anglès i l'alemany (1808) i a l'italià (1823) varen contribuir, a Europa, al coneixement del conjunt de les illes i la caracteritzen com la primera guia turística de les illes Balears.

Els documents ja esmentats estaven escrits en tercera persona, i es bastien amb una informació enciclopèdica, però focalitzada en dades econòmiques, geogràfiques i topogràfiques, de manera que tenien un

1. Hoghton diu que el cònsol va recórrer "de manera exhaustiva totes les localitats de les illes Balears" (2009: 53). I el mateix Saint-Sauveur afirma al pròleg del seu *Viatge* que "tot el que ha estat escrit sobre les Pitiüses i les Balears no dona més que una coneixença imperfecta i sovint nocions falses d'aquestes illes" (Saint-Sauveur 1807: XIV), afirmació que suggereix que les coneix per informació obtinguda *in situ*, això no obstant, no tenc dades concretes de la seua visita a les Pitiüses.

L'illa de Tagomago en un gravat de H. A. Pagenstecher

"El perfil escarpat destacava tan solemne sobre el fons, tot just abans que la boira deixàs veure la part oriental d'Eivissa, no gaire llunyana" (Pagenstecher 1867: 167).

caràcter instructiu prou específic. Eren el precedent d'una escriptura de viatges sovint complementada amb imatges, que difondria l'experiència illenca de primera mà des d'una òptica més personal. Així, el metge i zoòleg alemany Hermann Alexander Pagenstecher ja demostrava conèixer el *Viatge* de Saint-Sauveur —en citar-lo— quan el 1867 va publicar *Die Insel Mallorca* (L'illa de Mallorca), obra traduïda al castellà el mateix any a Mallorca. Era el relat del viatge que, junt amb el seu paisà, el químic Robert Bunsen, havia fet el 1865 amb un objectiu concret: provar de trobar un indret poc freqüentat i gaudir de la pau i l'assossegament del seu entorn natural. Al llibre, s'hi descriu detalladament l'anada i la tornada des de Heidelberg. L'estada més llarga, de desset dies segons el relat, la va fer a Mallorca, per això la part central del llibre hi està dedicada. A Eivissa només s'hi va acostar per la costa oriental i des del port, a bord del vell vapor en què havia emprès la tornada. Era un dia fosc de primavera, durant el qual tengué l'oportunitat de contemplar l'escena de l'illot de Tagomago sorgint d'entre la boira. Les escenes com aquesta en què es fixa a la descripció de dues pàgines que fa del petit periple des de Palma reflecteixen molt bé la sensibilitat romàntica

d'aquest visitant. Un tret compartit per molts dels qui s'acostaven aquells anys a les illes. El mateix 1867, l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria es traslladava a Eivissa, la primera parada de l'itinerari que va seguir a les Balears amb el propòsit d'escriure un llibre sobre aquestes illes. Setmanes després es va dirigir a Mallorca, on va residir moltes temporades fins a l'inici de la Primera Guerra Mundial. El 1869 va publicar *Die alten Pityusen* (Les antigues Pitiüses), els dos primers toms de l'obra projectada que acabaria dues dècades més tard, *Die Balearen*. Encara que només es distribuïa en un selecte cercle reduït d'amics de l'autor, aquest compendi de descripcions i gravats li va reportar una medalla d'or a l'Exposició Universal de París de 1878 i un diploma d'honor al Congrés Geogràfic de Venècia de 1881. A Mallorca va ser mecenes i va tenir contacte amb artistes cèlebres que més endavant viatjarien a Eivissa, a on ell mateix es va traslladar en dues ocasions més, el 1885 i el 1898. Va donar una visió de les Pitiüses realista i amable, escrita des de l'afecte que l'unia als amics que va fer aquí. Entre aquestes persones hi havia el canonge Joan Torres Ribes, futur bisbe de Menorca, i el notari Narcís Puget Sentí, els quals ja coneixia (Ribas 2015: 32) abans de publicar

de contrastes y recuerdos, tan ignoradas y olvidadas de todos, como codiciadas por alemanes e ingleses. Yo tengo para mí que nosotros no estimamos bastante nuestro suelo hasta que se fija en él la ávida mirada de los extranjeros. Pero si no es disculpable la ignorancia central, lo es todavía menos la apatía con que los valencianos fijan los ojos en esas islas que se levantan sobre el Mediterráneo, y en días se divisan desde el cabo de San Antonio, y algún otro punto de la costa, y en las cañas, por la proximidad de origen, raza y costumbres, debieran ejercer la legítima influencia que los catalanes les arrebatamos.

Son las Pityhusas aquellas islas á que primero llegaron los griegos, antes de tocar en nuestras costas. Ibiza, Formentera, Conejera, Espalmador, Espardell, el Vedrá, etc., constituyen un grupo pintoresco digno de la pluma de un escritor colorista que pudiese describirlas con los tintes con que la naturaleza engalana esos archipiélagos eternamente movidos y renovados por las poéticas ondas del mar lítico. Uno de los espectáculos de más tranquila dulzura que puede experimentar un amante de la naturaleza, es verlas desde la toldilla del vapor que parte de Alicante, en el momento en que el sol hunde su disco enrejado tras las colinas que bordean la costa de Duina, y la luz que hay por Occidente deja en la penumbra las islas que van alumbrando sus feros, precisamente allí en donde los temibles Freus devoraron hombres y navios. El cabo de San Antonio semeja, ora un volcán en ignición, ó ya una sierra ardiendo, según le hieran los esperrantes rayos del sol poniente; y las lejanas islas ennegrecidas por el azul marino, surgen como un cistron de estrellas que flota sobre las oscuras olas, irrisadas por el ro-

LAS PITYHUSAS

FOR

D. JOSÉ MARÍA ESCUDER (*).

(*) De su libro de viaje *Plus Ultra*.

IBIZA.

Ingeniero de F. Escuderas

LAS PITYHUSAS

IBIZA.

Seré acaso el único ejemplar de español que haya venido á estas islas á veranear. Algo raro parecerá al lector, pero yo opino que no es posible conocer la nación de otra forma que visitándola en todas sus partes, y como me he propuesto estudiar prácticamente la geografía española, y las diferentes castas de hombres que constituyen nuestra nacionalidad, no hallo modo mejor que recorrer provincias é islas, observándolas todo con mis propios ojos, medio único á no fiarme de ilustres lecturas, cuajadas de fantasmas y devorados. ¡Ojalá imitase esta conducta los legisladores y utopistas que desde un rincón de Madrid dictan leyes sin tener en cuenta la realidad de las cosas!

Aunque la ilustración va difundiéndose lentamente, todavía se desconoce por muchos en el continente la importancia, el valor, la riqueza y las costumbres de nuestros islidos. Sin querer recordar aquella anécdota de muchos conocida y que pinta la ignorancia de ciertos centros, de donde emana el poder. Cuéntase por aquí, para ridiculizar á los madrileños, que un político importante escribía en el sobre de una carta: *Al cura de Mallorca*, imaginando quizá que la gran isla era un pueblecillo de mala suerte con algún clérigo de misa y olla.

Hoy se viaja por España; pero aún en esto se sigue la moda; y español hay que no faltará á la consigna de acudir á San Sebastián, pero jamás se le ocurrirá, y acaso lo tome á desatino, el visitar estas bellas islas mediterráneas, tan espléndidas de luz y magnificencias, tan llenas

Fragment inicial
del capítol dedicat a les Pitiüses
en el llibre *Plus Ultra*
de José María Escuder,
editat en forma de fulletó
al setmanari eivissenc *Ibiza*
(16 de març de 1892)
(Hemeroteca de
l'Ajuntament d'Eivissa).

tació a descobrir les illes com a destinació turística, per la seua plàcida bellesa. Hi lamentava les condicions de treball dels obrers de les salines i la pèrdua de l'oportunitat per part dels eivissencs de comprar l'exploració, que havia estat venuda per l'Estat a Mallorca, ja que —deia— produirien suficient per sostenir l'illa.

Incideix, per exemple, en el retret, recurrent en moltes de les descripcions, de la manca d'aprofitament del fèrtil sòl. Considerava que els crims que es produïen a l'illa tenien com a única causa les disputes amoroses i apunta la consanguinitat dels matrimonis com a possible origen d'aquest comportament (Escuder 1890: 34-41).

Dos autors especialment significatius per la polèmica provocada per les seues obres a Eivissa són els valencians Víctor Navarro i Vicent Blasco Ibáñez. El primer, escriptor i estudiós de dret foral i de l'etnografia, va ser, entre 1897 i 1900, registrador de la propietat a Eivissa. Durant aquest període va escriure *Costumbres en las Pithiusas*, un estudi dels costums d'Eivissa i Formentera que va guanyar un premi en un concurs de dret consuetudinari el 1897 i que es va publicar el 1901. Amb la distància pròpia del punt de vista de l'etnògraf, hi va registrar alguns usos meritoris enfront d'altres de negatius d'unes illes Pitiüses afavorides per la naturalesa, però necessitades d'atenció en alguns aspectes. Així, entre les tradicions i la manera de ser característiques esmentava: el torn per rigorós ordre d'arribada observat pels pretendents, en el festeig; el sistema de pesos; el dret successori propi; l'honradesa de la gent; l'habilitat dels formenterers en el tir de pedres, a mà o amb bassetja, i la manera de vestir típica, sobre la qual podem destacar aquesta referència a l'evolució en la indumentària dels homes: "[l]o que ha desaparecido, casi por completo, del traje payes, es la barretina catalana, y ha sido completamente destronada por el sombrero de fieltro" (Navarro 1901: 10, 96, 155, 14, 164, 24). Entre el que es pot entendre

la segona edició traduïda al castellà actualitzada, entre el 1886 i el 1890. Pocs anys després, en 1893, un dibuixant i escriptor de relats de viatges rossellonès que l'arxiduc havia rebut a la seua casa de Mallorca, Gaston Vuillier, va publicar *Les îles oubliées*, sobre les illes Balears, Còrsega i Sardenya. Havia vingut a Eivissa el 1889 amb la finalitat d'escriure un article per a la revista francesa *Le Tour du monde*, i l'estada va fructificar, a més, en el llibre. Hi va ressaltar, potser de vegades exagerar, aspectes foscos i rudes de la realitat illenca com ara la violència, a conseqüència de la qual havien resultat ferits greus dos homes amb navalla i trabuc "encara aquesta setmana" (1893: 192) i les aigües immundes als carrers de Vila i als cultius de ses Feixes (1893: 177-178). Tot i que també en va mostrar altres de positius com ara la lluminositat de l'illa i la gràcia d'un grup de pageses enjoiades

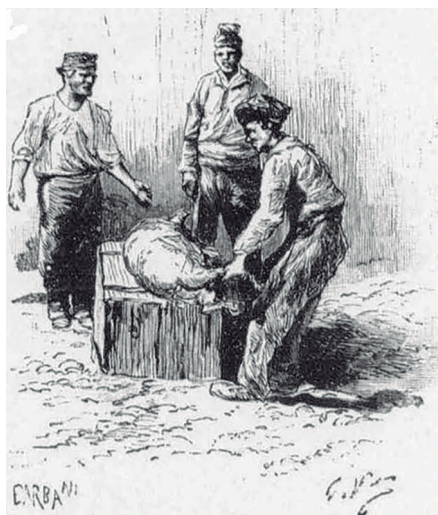
a la sortida de missa (1893: 203). Hi destaquen, sobretot, els gravats, vint-i-set en total, alguns d'ells inspirats en fotografies fetes per l'arxiduc Lluís Salvador. Aquesta obra va tenir gran impacte popular a causa de la publicació a la dita revista *Le Tour du monde* entre 1889 i 1890 i, a més, va ser difosa àmpliament gràcies a les traduccions, que no es feren esperar gaire: a l'alemany (1894), al castellà (1893-1894) i l'anglès (1896) (Méndez 2013). El 1890 el psiquiatre valencià José María Escuder va ser a Eivissa i va plasmar la impressió del seu viatge al capítol "Las Pithiusas" del llibre *Plus Ultra* (1890). Al llibre manifesta el seu anhel de federalisme i la seua visió crítica, patriòtica i pacifista de la història, la societat i la política mundials, tot i que se centra en els territoris de la Península Ibèrica, les illes Balears i la regió nord-africana del Riff. El capítol destinat a les Pitiüses és una invi-

per “mals” i que incloïa tant usos poc encertats com circumstàncies poc avantatjoses es referia, per exemple, als preus dels passatges del vapor, que –deia– “són els més cars del món”; la permissivitat en l’ús d’armes; el poc aprofitament del recurs de la pesca, molt abundant, però que no arribava al comerç exterior (*Ibid.* 120, 11, 89), i la falta d’accés a l’educació a la ruralia:

Solo en las cabezas de distrito municipal existen escuelas incompletas de niños y de niñas, y como los términos tienen tal extension, que á veces los extremos distan del centro tres horas y aun mas, y los caminos no siempre son buenos, hay dificultad para que los pequeñuelos, y sobre todo las niñas, asistan á la escuela, pues á veces hasta resulta peligroso el viaje (Navarro 1901: 143).

Navarro, mentre va viure a Eivissa, va expressar la seua oposició al projecte d’Apèndix al Codi Civil sobre el Dret Foral Balear, aleshores en elaboració, perquè, si hagués prosperat, a les Pitiüses s’hauria hagut d’aplicar un dret forà en detriment del tradicional. Des de la perspectiva que donen tant aquesta manifestació de suport a les formes de vida illenques com la referència vista a la idiosincràsia del poble pitiús, es pot pensar que la descripció d’alguns usos lamentables de les *Costumbres* era un toc d’atenció

La matança del porc a Eivissa (Gaston Vuillier 1893).

Accés a Dalt Vila pel portal de ses Taules (arxiduc Lluís Salvador 1869).

amb voluntat constructiva. Tanmateix la seua publicació es va viure a les illes com una ofensa i l’obra va ser sentidament rebatuda a *El Correo de Ibiza* per Jacint Aquerza en una sèrie d’articles amb el títol “Por Ibiza”; així, l’onze de setembre de 1901 recriminava, entre altres faltes, la mala fe de Navarro i el fet de “callar-se” allò òptim de l’illa. Alguns passatges del llibre presenten un to irònic, com ara el fragment on parla del poc domini del castellà per part dels autòctons: aquesta llengua “les opone tal resistencia a dejarse aprender [...]” (*Ibid.*: 36). Potser aquesta perspectiva distant va ser també, en part, a l’origen d’aquelles rèpliques.

El contingut del llibre de Navarro seria reprès anys després pel narrador, cronista i polític republicà Vicent Blasco Ibáñez, qui després de dos breus estades de dies a Eivissa, en 1903 i en 1908, es va basar en aquella obra per escriure alguns articles al diari argentí *La Nación* (juny de 1908) (Ferrer 2016: 78) i la novel·la costumista *Los muertos mandan* (principis de 1909), ambientada a Eivissa i Mallorca. Versaven en particular sobre el costum eivissenc del festeig i algunes de les afirmacions que s’hi feien afectaven negativament la imatge de les illes,

de manera que varen provocar una reacció vehement al *Diario de Ibiza* per part del sacerdot i historiador Isidor Macabich i el periodista i regidor de l’Ajuntament d’Eivissa Francesc Medina. El primer retreia a Blasco Ibáñez, referint-se a un dels articles, que mesclàs detalls propis d’una època passada amb esdeveniments coetanis i el fet que no digués les fonts en què es basava (*Diario de Ibiza*, 31 d’octubre de 1908). El segon criticava les inexactituds i les errades, és a dir, la falta de realisme de Blasco Ibáñez a la novel·la, provocades pel fet –segons deia– que no hagués consultat les qüestions relatives a Eivissa amb cap eivissenc, que se sabés (*Diario de Ibiza*, 12 de febrer de 1909). Entre altres esmenes, remarcava la impossibilitat que un pagès pogués voler que el seu fill es fes capellà per donar la seua finca en herència al gendre, una intenció que era expressada a la novel·la: “pues el señor Pèp hablaba en todas partes de dar *Can Mallorquí* a su yerno cuando él muriese” (Blasco 1909: 138). La raó que adduïa era la pràctica dels espòlits o contractes prematrimonials que, entre altres acords, fixaven l’herència per part dels possibles fills dels bens posseïts i futurs dels contraents.

Margaret d'Este va captar un aspecte del sistema d'aprovisionament d'aigua a la ciutat d'Eivissa, un ús que cridava l'atenció de molts viatgers (Este: 1907).

aquests descriptors anteriors a la data de publicació de la *Guía del Turista*, es perfilaven, doncs, unes illes entre incivilitzades, primitives i exòtiques.

Artur Pérez-Cabrero i la modernització a les Pitiüses

Figura polifacètica, Artur Pérez-Cabrero Tur (Eivissa 1870-1916) va ser redactor de diverses publicacions eivissenques, director del setmanari *El Coco* i, després d'una etapa com a militar a la Guerra de Cuba i possiblement a la de Filipines (per a la discussió, cf. Fernández 2018: 308-309), va impulsar projectes importants per al progrés d'Eivissa. Entre ells, potser el més conegut són les investigacions arqueològiques produïdes entorn al 1903 a les Pitiüses, que comportaren la descoberta del cementeri fenici, púnic i romà més gros i ben conservat del món. Ell va ser un dels principals responsables dels treballs, entre altres jaciments, a la necròpolis d'Ereso, actualment del Puig des Molins.³ Va dirigir les excavacions des de la Societat Arqueològica Ebusitana (SAE) i hi va continuar implicat durant tota la seua vida, a partir de 1909 com a conservador del primer museu —origen de l'actual Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. Sempre va defensar la permanència a Eivissa dels materials, així com la seua donació a l'Estat per tal de garantir-ne la custòdia i l'accés amb caràcter públic. Tot això passant per vicissituds com ara les dificultats de finançament, empitjorades per l'incompliment per part de l'Estat de l'acord quant a les primeres subvencions per a les excavacions (*Ibíd.* 330).

Ara bé, la seua tasca va transcendir l'arqueologia per actuar en l'àmbit de la gestió local. Durant les últimes dècades del XIX, al port d'Ei-

Entretant, desset anys després de l'arribada de Vuillier a l'illa, l'escriptora britànica Margaret d'Este ja tenia referència d'Eivissa a través del llibre del dibuixant francès, quan l'abril de 1906 ella i la seua mare (Ferrer 2016: 78) i fotògrafa varen decidir desplaçar-se a les Balears, per tal de “verificar per elles mateixes si valia la pena visitar-les i quines possibilitats hi havia de fer-hi una estada”, segons podem llegir² a *With a Camera in Majorca* (A Mallorca amb una càmera) (Este 1907: 2). Aquest llibre sobre l'experiència viscuda a Mallorca, Eivissa i Menorca el va publicar, en anglès, un any després de la seua visita. El redactor del setmanari eivissenc *El Resumen* Miquel Oliver Amorós en va fer una traducció al castellà; el capítol dedicat a Eivissa va sortir, entre març i abril de 1911, al dit setmanari. Describia una illa plena de contrastos, en el paisatge i el caràcter de la gent, com per exemple entre l'esplèndida carretera que transitaven per anar a Sant Antoni i els rocs que hi havia, ara i en tant, enmig dels carrers del mateix poble; entre el posat seriós i digne amb què els eivissencs accedien a ser fotografiats i les insistents preguntes

sobre el país d'origen de les visitants que el desconeixement i l'interès feien aflorar. Un aspecte avançatjós que esmentava d'Eivissa era el preu del carruatge de les tres excursions llargues que varen fer: quinze pessetes, el mateix preu que haurien hagut de pagar a Palma per una excursió de mig dia (Este 1907: 127, 131, 135).

Els territoris pitiüsos reberen també la visita d'investigadors com l'astrònom rossellonès Francesc Aragó i el botànic francès Jacques Cambessèdes. El primer havia estat a les illes d'Eivissa i Formentera entre 1807 i 1808 en una expedició que tenia per objectiu amidar el meridià de París que passa per sa Dragonera i Formentera. El segon va visitar les Pitiüses —a més de Mallorca i Menorca— el 1825 per fer el que seria el primer estudi extens de la flora de les Balears, publicat el 1827. Tots dos, a més d'atènyer els seus objectius científics, varen reflectir la seua experiència a les illes en relats de caire literari: Cambessèdes el 1826 en va publicar unes notes extretes del seu diari de viatge i Aragó va incloure succintament Eivissa en les seues memòries, que es publicaren el 1854 *post mortem* (Hoghton 2009: 59).

Entre tots els matisos transmesos a partir d'allò que exposaven

3. No cal dir que tots els residents a les Pitiüses, i segurament la majoria dels que hi són de manera transitòria, sabem del nostre important tresor arqueològic, més encara, d'aquella part declarada, el 1999, Patrimoni de la Humanitat, de la qual la necròpolis del Puig des Molins constitueix una part essencial.

2. La traducció és meua.

vissa els problemes de calat que impedi- en sovent a les embarcacions arribar a la dàrsena es pal·liaven amb el dragat iniciat el 1872. A més, l'ampliació projectada per Emili Pou s'havia començat el 1885 (Soler 2004: 139, 157-158). Aquestes obres serien fonamentals no només per satisfer la demanda de millora en mobilitat generada per l'evolució de les illes durant la se- gona meitat de la centúria.⁴ L'am- pliació portuària, que es va acabar el 1912, permetia una oferta de ser- veis molt superior a les necessitats de l'illa (Soler 2004: 173) i, junt amb l'enllumenat de la ciutat i l'establi- ment d'una línia marítima directa amb Barcelona el gener de 1911, contribuiria a obrir l'espai illenc a l'exterior. Pérez-Cabrero va impul- sar aquests tres projectes des del càrrec de secretari de l'Ajuntament que ocupà a partir de 1899. Aquella tasca en favor de les comunicacions a l'illa li va reportar ser premiat pel Ministeri de Marina amb la Creu del Mèrit Naval de segona classe, pel fet que feia progressar la vida de la població. Cal recordar que, paral- lelament, a Formentera, la pèrdua de l'operativitat de l'estany des Peix com a port i la venda de les salines per part de l'Estat (1897) a una em- presa forana, ocasionaven la neces-

Espigó del port en construcció a finals del segle XIX. Arxiu d'Imatge i So Municipal d'Eivissa.

sitat d'una infraestructura portuà- ria que es veuria realitzada el 1901, amb el condicionament del port de la Savina mitjançant dos dics i un moll que, tot i que anava destinat principalment a la càrrega de sal, admetia el desembarcament de pas- satge. A aquesta adequació de les condicions d'accés, s'hi unia cert augment de les possibilitats d'allot- jament, ja que a l'únic lloc on es podia fer estada a la ciutat d'Eivissa en el tombant del segle, la Fonda Roig, al port, en els primers anys

del XX s'hi afegiria la Fonda del Co- merç. Així, la voluntat de superació de les formes de vida de subsistèn- cia anava veient-se realitzada amb les primeres passes que potenciaven la recepció de viatgers.

La nova tendència viatgera

Les millores en les condicions d'accés i estada de primers del segle XX coincidien en el temps amb una sèrie d'idees disseminades, més o menys ajustades a la realitat, que podien actuar com a fre per a les persones que es plantejassin escollir les nostres illes com a destinació, davant la creixent moda de viatjar per plaer. Recordarem que aquesta aflluència de persones existia ja al continent i al país. Partint del con- cepte de *turisme* com a desplaça- ment i estada temporal en un lloc diferent del de residència sense fi- nalitat lucrativa o d'estudi, és sabut que la indústria turística s'havia co- mençat a implantar amb èxit crei-

Artur Pérez-Cabrero a la necròpolis del puig des Molins.

Foto de R. M. King a *With a Camera in Majorca* de Margaret d'Este el 1907.

4. Creixia la població pitiüsa –de 20.599 ha- bitants, el 1842, a 25.814, el 1900 (Villangó- mez 1974: 106-107); a Vila havia sorgit l'exemple del Poble Nou de la Marina, es mantenia una activitat important de petits comerços (Navarro 1901: 94) i, en els darrers anys de segle, es reactivava el tràfic de mer- caderies amb l'exportació, des d'Eivissa, so- bretot, de la sal, però també de productes agrícoles com l'ametlla i, provinent de For- mentera, amb el transport de la sal, la pedra marès i el formatge.

L'estany des Peix, a Formentera. L'estret canal que el comunicava amb la mar només havia estat aprofundit manualment. Oferia un refugi bo i segur a les naus petites tot i que l'entrada era empipadora (arxiduc Lluís Salvador 1869).

talans. Disponible en línia: <https://alcover.iec.cat/entrada.asp?c_epigraf=2> [Data de consulta: 27 de març de 2020].

ARIJA, Julio (1913). "Por la España desconocida. Notas de una excursión a la Ínsula Augusta". *Hojas Selectas* XII, 778. Barcelona.

BERNAT, Francesc (2003). "El baleàric dins els estudis dialectals inèdits de M. Milà i Fontanals". *Zeitschrift für Katalanistik*, 16, 41-53.

BLASCO IBÁÑEZ, Vicent (1909). *Los muertos mandan*. Barcelona: Plaza y Janés (1979).

CORBERA, Jaume (1993). "Joan Josep Amengual i la llengua de Mallorca". *Miscel·lània homenatge al Doctor Joan Josep Amengual i Reus*, 39-44. Mancor de la Vall.

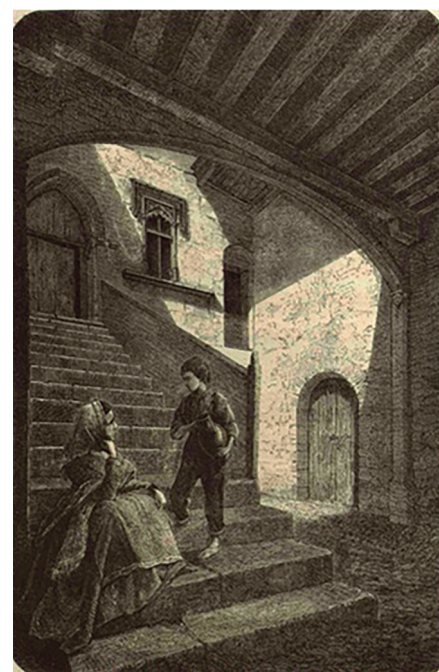
ESCUDER, José-María (1890). *Plus Ultra*. Madrid: Establecimiento tipográfico de G. Pedraza.

ESTE, Margaret d' (1907). *With a Camera in Majorca*. Londres: G. P. Putnam's sons.

FERNÁNDEZ, Jordi-H. (2018). "Don Arturo Pérez-Cabrero y Tur y la Arqueología en Ibiza". *Archivo de prehistoria levantina*, vol. XXXII, 307-344. Valencia: Diputación de Valencia.

FERRER, Maria-Catalina (2016). *El mite de l'Illa Blanca: les imatges*

Pati interior de can Coma-sema a Dalt Vila (actual Museu Puget) (arxiduc Lluís Salvador 1869).

xent a l'Europa de finals del segle XIX, en països com França, Suïssa i Itàlia. Mentrestant –gràcies, sobretot, a iniciatives privades– el nostre país tot just començava a ser conscient de l'oportunitat d'incorporar-se a aquell moviment de recepció de persones. Entre les entitats més importants, hi havia unes associacions destinades a ocupar-se de les regions des del punt de vista del turisme, anomenades genèricament sindicats d'iniciativa i turisme (SIT); el primer precedent havia sorgit a Màlaga el 1897, amb el propòsit d'establir-hi una estació d'hivern; amb posterioritat se'n crearen molts altres, entre els quals el Foment del Turisme de Mallorca, el 1905; el Centre d'Atracció i Turisme de Sant Sebastià, el 1907, i la Societat d'Atracció de Forasters de Barcelona, el 1908 (Luque 2015: 57-61). Aquestes societats farien progressar el debat entorn de l'activitat turística promovent una sèrie de cinc congressos que se celebraren a partir de novembre de 1908 a Espanya, França i Portugal, començant pel Primer Congrés Internacional de Turisme de Saragossa (Luque 2015: 331-332). El procés també va ser impulsat per alguns intel·lectuals; per exemple, el dit Foment del Turisme de Mallorca va ser el resultat de la veu d'escriptors mallorquins com Bartomeu Amengual, que al seu llibre *La Industria de los Forasteros* (1903) havia proposat crear una societat destinada a treballar per assolir una activitat rendible econòmicament.

Immerses les Pitiüses en aquesta dinàmica, val a dir que el fenomen de l'arribada de forasters despertava expectació en la població i que a falta d'una entitat concreta que aglutinàs les funcions específiques de suport a la recepció de viatgers, sabem que hi havia persones i entitats que actuaven en aquest sentit. Era el cas d'Artur Pérez-Cabrero, la SAE, de la qual ell era director, i la Cambra de Comerç d'Eivissa, amb la qual també col·laborava. Sota la direcció de l'arqueòleg, el juny de 1908 aquestes entitats varen ocupar-se de preparar els actes públics i les excursions de la primera expedició turística organitzada a les Pitiüses. Amb motiu del setè centenari del naixement del rei Jaume I, havia estat coordinada pel Centre Excursionista de Catalunya i la formaven cent deu catalans que arribaven el 9 d'aquell mes a bord del vapor "Balear", fletat per a l'ocasió. Varen ser rebuts efusivament per part del poble, una gentada al moll, i també per part de les autoritats, a bord de dos vapors que varen sortir a trobar-los amb la banda de música. Es va viure, per tant, com un gran esdeveniment, i així es reflectia en el seguiment de l'organització dies abans, els missatges de benvinguda i la crònica publicats al *Diario de Ibiza*.

Bibliografia

ALCOVER, Antoni M. (1902-1936). *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*. Perea, Maria Pilar (editora) (2011). Institut d'Estudis Ca-

d'Eivissa (1867-1919). Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament d'Història de l'Art. <<http://hdl.handle.net/10803/402175>> [Data de consulta 28 de març de 2020]. GRASSET DE SAINT SAUVEUR, André (1807). *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses*. París: L. Haussmann. HOGHTON, Isabelle Bes (2009). "Voyager et raconter dans la première moitié du xixème siècle: les voyageurs français aux îles Baléares". Palma: Universitat de les Illes Balears.

LUQUE, Marta (2015). "La Federación española de sindicatos de iniciativa y turismo" i "Dar a conocer España". Dins: *El desarrollo del sector turístico durante la Segunda República y el Primer Franquismo: La Federación Española de Sindicatos de Iniciativa y Turismo*. Màlaga: Universitat de Màlaga.

MARÍ, Isidor (1998). "Una plagueta de cançons eivissenca de 1915". *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny* vol. II, 275-308. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MÉNDEZ, Alfons (2013, 4 d'agost). "Gaston Vuillier, la visió romàntica d'un dibuixant francès". *Menorca*. Maó: Editorial Menorca.

MORENO, Miguel (1909). *Revista de Menorca: Ciencias, artes y letras*. vol. VIII, 123-124. Maó: Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón.

NAVARRO, Víctor (1901). *Costumbres en las Pithiusas*. Madrid: Real Academia de Ciencias Morales y Políticas/Imprenta del Asilo de huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús.

PAGENSTECHE, Hermann-Alexander (1867). *Die Insel Mallorca*. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.

PEREA, Maria Pilar (2009). *Epistolari d'Antoni M. Alcover (1880-1931)* [CD-ROM]. Palma: Moll.

PLANELL, Antonio (1984). *Ibiza y Formentera ayer y hoy*. Barcelona: Editor Antonio Planells Ferrer.

Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica-Barcelonesa. Volum VI (1909-1913) 82-83. Barcelona: Establecimiento tipográfico de Jaime Vives.

RIBAS, David (2015). "Un salvament heroic a la costa des Trucadors". *Ei-*

Un carretó de la comitiva d'expedicionaris catalans venguts a Eivissa el 9 de juny de 1908, de camí cap a Sant Antoni (La miranda - Diario de Ibiza).

vissa núm. 57, 27-37. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

RIBAS, Enric (1991). *Aportació pitiüsa al Diccionari català-valencià-balear*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

ROSELLÓ, Bartolomé; ENSEÑAT, Juan B.; LLOBET, Alejandro (1929). *Ibiza y Formentera*. Barcelona: Sociedad de Atracción de Forasteros. SALVADOR, Lluís, Arxiduc d'Àustria (1869-1891). "Die alten Pityusen". *Die Balearen in Wort und Bild geschildert*. Leipzig: Brockhaus.

SOLER, Rafael. (2004). *Crónica de los puertos baleares*. Conselleria d'Obres Públiques, Habitatge i Transports del Govern de les Illes Balears. Palma: Documenta Balear.

TORRES, Marià (1989). "Els bisbes d'Eivissa i la llengua del poble. Del 1782 als nostres dies". Dins: *Actes del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. València, VIII. Àrea 7.

TORRES, Marta (2010, 17 gener). "Una isla de posada y carruaje". *Diario de Ibiza*. Eivissa: Prensa Ibérica. TUR, Fanny (2020, 16 de febrer). "Una descripció de l'Eivissa i Formentera de 1890". *Diario de Ibiza*. Eivissa: Prensa Ibérica.

VALLÈS, Emili (ed.) (1908). *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Estampa d'En Joaquim Horta.

VARGAS PONCE, José de (1787). *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares*. Madrid: Imprenta de la viuda de Ibarra, Hijos y Compañía.

VENY, Joan (1986). "L'etim de merita 'fredeluga': entre l'arabisme i l'onomatopeia". *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit* vol. 4, 37-61. Col·lecció "Estudis de llengua i literatura catalanes" núm. XXII. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VENY, Joan (1999). *Aproximació al dialecte eivissenc*. Palma: Moll.

VENY, Joan (2005). "El primer diccionari mallorquí de l'autor llucmajorer Pere Antoni Figuera". *Pregó de Fires 2004*. Ajuntament de Llucmajor.

VILLANGÓMEZ, Marià (1972). "L'Eivissa de Vargas Ponce". *Eivissa* núm. 1, 11-14. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

VILLANGÓMEZ, Marià (1974). *Eivissa*. Barcelona: Selecta.

VIVES, Antonio (1909). "Panorama de Ibiza". *Boletín de la Real Academia de la Historia*. vol 55, (juliol-setembre) 127-129. Madrid: Real Academia de la Historia.

VUILLIER, Gaston (1893). *Les îles oubliées*. París: Librairie Hachette.

LAURA SERRA SUÑER
GRADUADA EN LLENGUA
I LITERATURA CATALANES ■